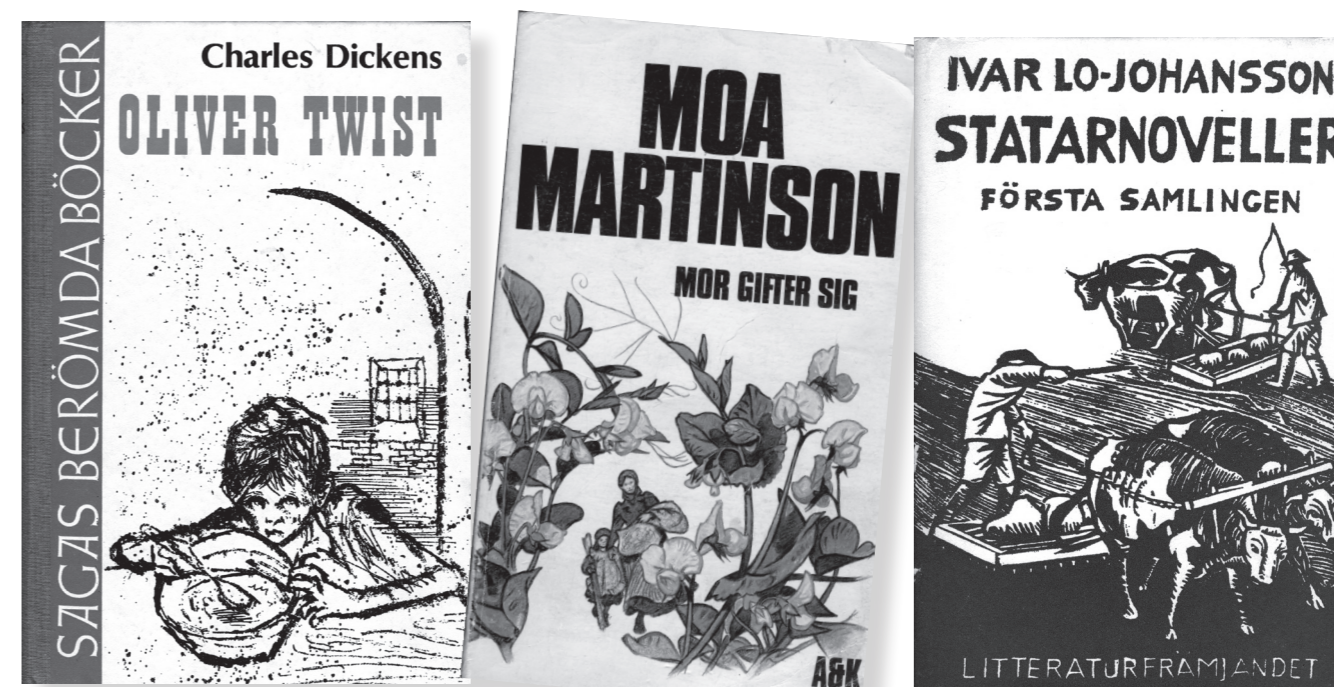
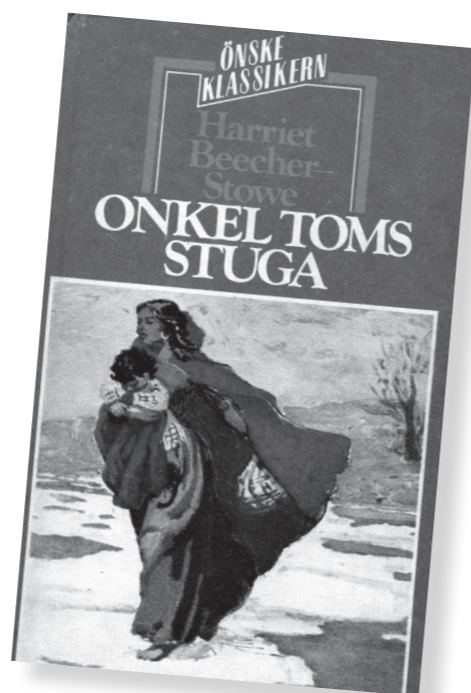

Litteraturens makt

CATHARINA SÖDERBERGH

Har litteraturen någon makt? frågar sig litteraturvetaren Birthe Sjöberg i inledningen till antologin *Litteraturens makt* (Absalon 2000). Kan den rentav fungera som ett vapen i kampen för förändringar? Många svarar tveklöst ”Ja”. Andra är betänksamma men skulle önska att litteraturen åtminstone inte är helt maktlös. Slutligen hävdar en inte oansenlig grupp människor att litteraturen absolut inte kan revolutionera – eller ens reformera – vare sig individ eller samhälle.

Slaveri och statarsystem

Att det skulle finnas ett samband mellan det skrivna ordet och förändringar i samhället eller den enskilde läsaren har alltså både ifrågasatts och hållits för sant, påpekar Birthe Sjöberg.

Ett av de bäst kända exemplen på skönlitteraturen som lyfts fram som ”bevis” både för och emot detta är Harriet Beecher Stowes *Onkel Toms stuga* (1852). Abraham Lincoln och andra politiker – och historiker – ansåg att denna roman hade spelat en stor roll för det amerikanska inbördeskriget och avskaffandet av slaveriet. Abraham Lincoln lär ha sagt till Stowe: ”Jaså, det här är den lilla damen som har orsakat det stora kriget”.

Minst lika många politiker och historiker har dock ansett att en roman som *Onkel Toms stuga* inte kan ändra på samhällsförhållanden utan bara ”spegla” dem, som några av 1800-talets mest extrema historiematerialister uttryckte det.

Det finns andra exempel på romaner som bidragit med argument i samhällsdebatten.

”Det mest radikala och talande är kanske Honoré de Balzacs romaner som enligt Friedrich Engels – och Karl Marx – blottlägger det kapitalistiska samhällets brister och gynnar socialistiska idéer trots att det strider mot Balzacs egna idéer”, påpekar Birthe Sjöberg.

Andra verk som omnämns på liknande sätt är Charles Dickens berättelser. Dessa, som skildrar fattigdomen i 1800-talets engelska industrisamhälle, lär ha bidragit till en omfattande ny arbetslagstiftning i Storbritannien.

I Sverige hade Ivar Lo-Johanssons berättelser liknande effekt på samhällsreformerna. Ett viktigt exempel på detta är äldrereformerna på 1950-talet. I Parnass nr 1 2011 berättade Margareta Wersäll hur han drog igång debatten om åldringsvården. Hans, Moa Martinsons och Jan Fridegårds berättelser bidrog också till att statarsystemet avskaffades 1945.

Våra bilder av det förflutna

I antologin *Litteratur och verklighetsförståelse* (Umeå universitet 1999) tillerkänner även Torsten Pettersson indirekt litteraturen ”makt”. Han menar att läsaren får möta åsikter som ibland avviker från hans/hennes egna:

”När de främmande värderingarna dessutom ut-

trycks med språklig briljans och intensiv gestaltningsförmåga i betydande litterära verk, blir det potentiella hotet reellt: det förflutna skickar ut farliga budskap”.

Birthe Sjöberg drar slutsatsen att trots att det är omöjligt att bevisa att berättelser har medverkat till förändringar i historien så kan man i alla fall konstatera att de har hjälpt till att skapa bilder av historien – även om de aldrig kan bli ”sanna”. Hur många människor har inte bildat sig en uppfattning om 1870-talets Stockholm genom Strindbergs *Röda rummet*, om 1830-talets Frankrike genom Balzacs romaner, om 1860-talets Sankt Petersburg genom Dostojevskijs *Brott och straff* och om det viktorska England genom Dickens och systrarna Brontës berättelser?

Kanske kommer några av dagens berättelser att vara med om att skapa en framtida bild av dagens Sverige? Men det är ännu för tidigt att slå fast vilka det är, som kommer att få betydelse för framtidens förståelse av vårt sekelskifte, påpekar Birthe Sjöberg.

I samma antologi pekar Erland Lagerroth på skönlitteraturens betydelse som motkraft till vetenskapen. När Descartes och Newtons efterföljare sönderdelar och analyserar skapar författaren helheter och processer. Han exemplifierar med Eyvind Johnsons *Hans Nådes tid* och Aksel Sandemoses *Varulven*. Litteraturen är ”livsnära”, i motsats till vetenskapens abstrakta tankekonstruktioner. Däri har den sin styrka och makt.

Diktators skräck för dikter

Det är framför allt totalitära regimer som i alla tider har tagit det säkra för det osäkra och censurerat bokutgivningen. Skönlitteratur kan kanske leda till uppror. Om makthavarna inte är övertygade om litteraturens makt så är de åtminstone rädda för dess verkningar. Bokbålen i det nazistiska Tyskland, fånglägren i Stalins Sovjetunionen eller tortyren av poeterna i Pinochets Chile är några avskräckande exempel på olika metoder att förhindra att författare gör sig hörda genom sina verk.

Ett viktigt nutida exempel på det litteräras makt är Tage Danielssons ”Om sannolikhet” som framfördes i revyn *Under dubbelgöken* på Berns salonger 1979, strax efter kärnkraftsolyckan i Harrisburg i mars 1979. I mars 1980 genomfördes så en rådgivande folkomröstning i Sverige om den framtida kärnkraften. Monologen blev återigen aktuell i samband med Tjernobyl och nu efter katastrofen i Japan citeras Tage Danielsson igen bland annat på Facebook.

Den som har ordet i sin makt kommer ofta längre med underfundig humor än med högravande bröstoner!